

WALERY SKUBNIEWSKI (BARNAUL)

DOM HANDLOWY

„A. F. POKLEWSKIEGO-KOZIEŁŁA NASTĘPCY”

Osoba Alfonsa Poklewskiego-Koziella budzi żywe zainteresowanie wśród badaczy polskiej diaspory w Rosji. Pisał już o nim Michał Janik, podkreślając, że A. Poklewski-Koziell był liczącym się przedsiębiorcą, właścicielem zakładów metalurgicznych, gorzelnii, zajmował się wydobyciem złota i handlem, zatrudniając przy tym wielu polskich zesłańców. Autor zwraca szczególną uwagę na jego działalność dobroczynną, wspieranie zesłańców-uczestników powstania styczniowego.¹ A. Poklewski-Koziell często wspomniany jest również w pracach współczesnych polskich autorów, jak np. przez wielce zasłużonego dla badań nad dziejami Polaków na Syberii A. Kuczyńskiego i in.² Wiele nowych danych o Poklewskich ujrzało światło dzienne dzięki rosyjskim badaczom, E. Biriukowowi, T. Mosunowej, S. Fielowi, A. Mariupolskiemu.³ S. Fiel zgromadził unikatowe eksponaty, w tym fotografie, dotyczące rodziny Poklewskich i ich działalności na Syberii, dla Muzeum Polskiego Zesłania w Tiumeniu.⁴ J. Biriukow i A. Mariupolskij zajmują się bardziej działalnością gospodarczą A. Poklewskiego, natomiast T. Mosunowa i S. Fiel – dobroczynną.

W historiografii rosyjskiej okresu poradzieckiego dynastie przedsiębiorców stały się przedmiotem szczególnego zainteresowania, czego wcześniej nie było. Szczególnie intensywnie bada się środowiska moskiewskiego kupiectwa i petersburskiej burżuazji. I choć Poklewscy byli przedsiębiorcami na skalę krajową, mimo to w opracowaniach ogólnorosyjskich raczej się o nich nie wspomina.⁵

¹ M. Janik, *Dzieje Polaków na Syberii*, Kraków 1928, s. 289.

² A. Kuczyński, *Syberia. Cztery lata polskiej diaspory. Antologia historyczno-kulturowa*, Warszawa-Wrocław 1995.

³ J. Biriukov, *Pitejnyje koroli Urala*, „Byłoje”, 1996, nr 1-2, s. 12; T. Mosunova, *Alfons Koziell-Poklewski i jego firma*, „Wrocławskie Studia Wschodnie”, 2000, nr 4, s. 49-63; S. G. Fiel, *Gubernskie rimsko-katoličeskije hramy Tobolska (1847-2000 gg)*, Tiumen 2000; A. M. Mariupolskij, *Častnoje predprinimatelstvo v vinokurenii i vinotorgovle Tobolskoj gubernii w 60-je gg. XIX v. (na primere Tovariščestva Poklevskogo-Kozell)*, [w:] *Predprinimatelstvo v Sibiri; Materiały konferencji*, Barnaul 1994, s. 75-79.

⁴ S. Fiel, *Znaczenie Muzeum Polacy w kraju Tiumeńskim w odrodzeniu świadomości narodowej*, [w:] *Polonia syberyjska: przeszłość, teraźniejszość, przyszłość. Materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej. Tomsk, 20-23 maja 1999 r.*, Tomsk 1999, s. 49-52.

Zarówno polscy jak i rosyjscy autorzy, w których polu widzenia znalazła się rodzina Poklewskich, więcej uwagi poświęcają osobie Alfonsa Fomicza, mniej jego następcom. My uważamy za konieczne zwrócić uwagę również na komercyjną działalność jego następców, która została w o wiele mniejszym stopniu zbadana i przedstawiona w literaturze. W tym celu sięgniemy do szeregu publikacji informacyjnych dotyczących statystyki fabryk i zakładów, które zawierają wykazy przedsiębiorstw przemysłowych z podaniem właścicieli, wielkości produkcji, liczby robotników itd.⁶

Jak wiadomo, Alfons Fomicz zmarł w roku 1890, pozostawiając swoim synom Wincentemu, Stanisławowi i Iwanowi ogromny majątek w kwocie 4 mln rub. Majątek nieruchomy wyceniony został na sumę 1,6 mln rub., w jego skład wchodziło mienie w 17 miastach, w tym w Jekaterynburgu, Szadrińsku, Tiumeniu, Tobolsku, Omsku i in., oraz w 10 wsiach, w tym w Talicy w powiecie kamyszłowskim w guberni permskiej, gdzie znajdowały się duże gorzelnie i browary Poklewskich. A. Poklewskiego nazywano „królem wódki” – był największym na Uralu producentem spirytusu – ponad 850 tys. wiader i 260 tys. wiader piwa.⁷ Gorzelnia w Paduńsku w guberni tobolskiej również zaliczana była do największych zakładów. Sieć gospód Poklewskiego rozciągała się od guberni wiackiej na zachodzie do Altaju na wschodzie, a na północy do miasta Wiernyj (potem Ałma-Ata, obecnie Ałmaty w Kazachstanie). Wspomnieć należy o doskonałej opinii produktów firmy. Były one prezentowane na Wszechrosyjskiej Wystawie Przemysłowej w Moskwie w 1882 r. i Syberyjsko-Uraleskiej Naukowo-Przemysłowej Wystawie w 1887 r. w Jekaterynburgu.⁸

Oprócz tego do A. Poklewskiego należały zakłady metalurgiczne w Chołunicy w guberni wiackiej, funkcjonujące na „prawie posesoryjnym”. Oznaczało to, iż mimo że zakłady stanowiły własność prywatną, ziemia, na której stały oraz lasy na ziemi wokół zakładów pozostawały własnością państwa. Jeśli zakłady te nie pracowały przez okres 3 lat, państwo miało prawo odebrać je prywatnemu właścicielowi i przekazać pod zarząd państwowy.⁹

Synowie Alfonsa Poklewskiego, Wincenty, Stanisław i Jan(Iwan) założyli w 1890 roku Dom Handlowy „A. F. Poklewskiego-Koziełła Następcy”, który został zarejestrowany jednocześnie w dwóch miastach – Jekaterynburgu i Tiumeniu. Kapitał trwały spółki wynosił 420 tys. rubli.

⁵ Na przykład: M. N. Baryšnikov, *Delovoj mir Rossiji: istoriko-biografičeskij spravočnik*, S.- Petersburg 1998.

⁶ *Perečen' fabrik i zavodov*, S.- Petersburg 1897, *Fabrično-zavodskije predprijatija Rossijskoj imperii*, „Petrograf” 1914

⁷ J. Biriukov, op. cit.

⁸ S. Fiel, op. cit.

⁹ M. P. Viatkin, *Gornozavodskoj Ural v 1900-1917 gg*, Moskwa - Leningrad 1965, s. 20.

Działalność Domu Handlowego w Jekaterynburgu określona została następująco: „wydobycie złota, działalność hutnicza i handel winami”, a w Tiumentiu – „gorzelnie i handel przedmiotami ich produkcji”.¹⁰

W 1898 r. Jan wycofał się z działalności Domu Handlowego i bracia musieli wypłacić mu gotówką 240 tys. rub.¹¹ Oddali mu również zakłady metalurgiczne w Chołunicy. W 1896 r. na Wszechrosyjskiej Wystawie Przemysłowej i Sztuk Pięknych w Niżnim Nowgorodzie zakłady te zdobyły złoty medal za udoskonalenie produkcji wielkopiecowej i wysoką jakość żelaza.¹² Ale w roku 1902 Jan Poklewski stał się niewypłacalnym dłużnikiem i zakłady przeszły pod zarząd masy upadłościowej, tj. faktycznie przekazane zostały Skarbowi Państwa.¹³ Wielu badaczy wykazuje, że Jan był złym handlowcem (w przeciwieństwie do Wincentego), miał skłonność do alkoholu, większość czasu spędzał nie w zakładach, a za granicą.¹⁴ Z drugiej zaś strony wiadomo, że na początku XX w. hutnictwo uralskie przeżywało kryzys, który osiągnął swoje apogeum w roku 1903. Nie było popytu na metale i niektórzy właściciele sprzedawali jego zapasy nawet poniżej kosztów produkcji, ponosząc straty.¹⁵

W „Raportie Departamentu Górnictwa za rok 1909” jako właścicieli zakładów metalurgicznych w Chołunicy wymienia się następców A. Poklewskiego. W tym roku wydobyto 1 227 360 pudów rudy żelaza, wytopiono ponad 700 tys. pudów surówki, 552,6 tys. pudów żelaza i stali, 19 tys. pudów żeliwa.¹⁶ Ale był to ostatni rok pracy zakładów metalurgicznych w Chołunicy, ponieważ po roku 1909 przerwały one produkcję.¹⁷

Synom A. Poklewskiego przyszło zajmować się gorzelnictwem i handlem napojami alkoholowymi w zupełnie nowych warunkach. Rzecz w tym, że ich ojciec zajmował się produkcją wódki i spirytusu w warunkach systemu akcyzowego. Został on wprowadzony w Rosji w 1863 r. i oznaczał swobodę w produkcji i zbycie napojów alkoholowych. System akcyzowy wzbudził żywe zainteresowanie przedsiębiorców tą dziedziną handlu. Na przełomie XIX-XX w. w Rosji został wprowadzony państwowy monopol alkoholowy. Oznaczało to, że odtąd prywatni producenci nie mogli już produkować wódki, a jedynie spirytus, który zobowiązani byli zdawać do państwowych oczyszczalni spirytusu, tak zwanych magazynów gorzelnianych. W efekcie wiele prywatnych gorzeln zostało wte-

¹⁰ *Svedenija o targowych domach, dejstvujuščich v Rossii v 1892 godu*, S. Petersburg 1893, s. 113, 209.

¹¹ Archiwum Państwowe Obwodu Tiumeńskiego F.1.Op.1.D.36.L.7, 37 ob.

¹² *Vserossijskaja promyšlennaja i chudożestvennaja vystavka 1896 g. v Niżnem Novgorode*, S.-Petersburg 1897, s. 70.

¹³ *Rossija. Polnoje geografičeskoje opisanije našego otečstva*, pod red. V. P. Semenova-Tian-Šanskogo, tom 5: *Ural i Priuralje*. S.-Petersburg 1914. s. 573.

¹⁴ J. Biriukov, op. cit.

¹⁵ M. P. Viatkin, op. cit.

¹⁶ *Otčet Gornogo departamenta za 1909.g.*, S.-Petersburg 1911, s. 394, 409.

¹⁷ *Fabrično-zavodskije predprijatija Rossijskoj imperii*, Piotrogród 1914.

dy zamkniętych. Wódkę sprzedawać mogło tylko państwo. W guberniach uralskich reformę tę przeprowadzono w 1895 r., a na Syberii Zachodniej – w 1902 r. Oczywiście, reforma ta odbiła się na interesach Domu Handlowego następców A. Poklewskiego, prowadząc do zmniejszenia dochodów firmy.

Według danych za rok 1897 Dom Handlowy „A.F. Poklewskiego-Koziella Następcy” posiadał na Uralu i Syberii Zachodniej 13 zakładów przemysłu przetwórczego, których wartość produkcji wynosiła 940 tys. rub., a zatrudnienie – 724 robotników.¹⁸ Ale nie jest to pełny wykaz. Na przykład, źródło to nie uwzględnia wytwórni wódek w Omsku, która była, co prawda, niewielkim zakładem. W roku 1897 pracowało w niej 4 robotników, a wartość produkcji wynosiła 20 tys. rub.¹⁹

Spośród zarejestrowanych zakładów 9 znajdowało się w guberni permskiej, po 2 w orenburskiej i tobolskiej. W 9 zakładach produkowano lub oczyszczano spirytus. Można uznać, że produkcja spirytusu była pod koniec XIX w. głównym kierunkiem działalności Domu Handlowego Poklewskich. W niektórych zakładach oprócz spirytusu wytwarzano sól, mąkę, a w Talicy znajdowały się również warsztaty naprawcze (zapewne do napraw wyposażenia zakładów). Sądząc po wartości produkcji i liczbie robotników, zakłady w Talicy w guberni permskiej (w liczbie 2) były duże: wartość produkcji 257,9 tys. rub. przy zatrudnionych 267 robotnikach. Duży zakład był też w Szadryńsku w guberni permskiej (127,9 tys. rub., 90 robotników). Do innych zakładów tej grupy należały: we wsi Demarino w powiecie troickim w guberni orenburskiej (produkcja spirytusu, słoju i mąki) z 73,6 tys. rub., 86 robotników, gorzelnia w Paduńsku w guberni tobolskiej (89,9 tys. rub. i 62 robotników). Dom Handlowy posiadał 2 browary: w Talicy w guberni permskiej (74,7 tys. rub., 32 robotników) i w Wierchnieuralsku w guberni orenburskiej, którą zarządzali wspólnie z Domem Handlowym „Bracia Pokrowscy”. Huta szkła następców Poklewskich znajdowała się w powiecie krasnufimskim w guberni permskiej. Produkowano w niej butelki, naczynia, szyby okienne na kwotę 53,4 tys. rub., przy zatrudnieniu 62 robotników. Większość zakładów wyposażonych było w silniki parowe, rzadziej wodne, łącznie 22 silniki parowe o mocy 275 koni mechanicznych i 6 wodnych o mocy ponad 20 koni mechanicznych, w niektórych zakładach były również pompy parowe.

Nie jesteśmy w posiadaniu danych o sieci placówek handlowych Domu Handlowego następców Poklewskich, ale fragmentaryczne wiadomości z tego zakresu mówią o dużej skali sprzedaży. Na przykład, w roku 1897 na Syberii Zachodniej w posiadaniu Domu Handlowego znaj-

¹⁸ Wyliczono wg: *Perečen fabrik i zavodov*. S.-Petersburg 1897.

¹⁹ Centralne Archiwum Państwowe Republiki Kazachstan. F.393, Op.1, D.42, L.40.

dowało się 8 hurtowni alkoholu, w tym w guberni tobolskiej 6, w guberni tomskiej i Omsku w obwodzie akmołińskim – po jednej.²⁰

Tabela 1
Zakłady przemysłowe Domu Handlowego
„A. F. Poklewskiego-Koziella Następcy” w przeddzień I wojny światowej

Nazwa zakładu	Siedziba (gubernia)	Rok założenia	Wielkość produkcji	Ilość robotników
Kopalnie w Błagodacku, wydobywanie złota	permska		25 pudów	1200
Kopalnia złota, wydobywanie złota	orenburska		1 pud 17 funtów	230
Kopalnie i huta miedzi w Błagodacku	permska		Wydobyto 651192 pudy rudy, wytopiono 17500 pudów miedzi	1012
Kopalnie azbestu	permska		300 tys. pudów azbestu	1135
Huta szkła w Sarsińsku	permska	1861	200 tys. rub.	300
Huta szkła w Jektarsku	permska	1895	300 tys. rub.	440
Gorzelnia i zakład rektyfikacji nr 14 w Isiecku	permska	1864	200 tys. rub.	130
Gorzelnia i zakład rektyfikacji w Talicach	permska		300 tys. rub.	
Drożdźownia i gorzelnia nr 2 w Talicach	permska	1885	Spirytus na kwotę 680 tys. rub.; drożdże na kwotę 200 tys. rub.	40
Drożdźownia i gorzelnia	obwód akmołiński, Omsk	1907	85 tys. rub.	30
Browar w Talicach	permska	1882	400 tys. rub.	70
Gorzelnia w Paduńsku	tobolska	1863	8 mln stopni	40
2 tartaki	permska			

Źródło: *Fabryki i zakłady Imperium Rosyjskiego (z wyjątkiem Finlandii)*, Piotrogód, 1914.

W samym tylko Jekaterynburgu w roku 1909 były 22 punkty detalicznej sprzedaży napojów alkoholowych.²¹

Firma następców Poklewskiego przeszła przez etap reorganizacji przemysłu gorzelnianego, związany z wprowadzeniem monopolu państwowego na sprzedaż wódki, o czym świadczy skala produkcji na początku XX w. Przykładowo, zakład w Talicy osiągnął produkcję 950 tys. wiader spirytusu, 160 tys. wiader piwa i 12 tys. pudów drożdży przy zatrudnieniu 350 robotników.²² W Omsku w 1907 roku Dom Handlowy za-

²⁰ A. M. Mariupolskij, *Vinokurenije i vinotargovla Zapadnoj Sibiri v period dejstvija akciznoj systemy (1863-1902 gg.)*, Barnaul 2000, s. 151.

²¹ J. V. Bajda, *Kommerčeskije spravocnyje izdanija kak istočnik po istorii razvitiia uralskogo rynku v načale XX.w.*, [w:] *Istočniki po socjalno-ekonomičeskoj istorii Urala dooktiabrskogo perioda*, Jekaterynburg 1992, s. 117.

²² *Rossija. Polnoje geografičeskoje opisanije našego otečstva*, tom 5, s.440.

łożył nową gorzelnię z kapitałem trwałym 150 tys. rub., której roczna produkcja (dane z roku 1908) wyniosła 85 tys. rub., i w której zatrudnionych było 30 robotników.

Jednak działalność handlowa Wincentego i jego syna Władysława nie ograniczała się tylko do wymienionych dziedzin. Wincenty wchodził w skład Rady Banku Wołosko-Kamskiego, którego zarząd miał siedzibę w Petersburgu.²³ Jego syn Władysław był członkiem Zarządu Górno-Uralskiej Spółki Wydobywania Złota, obok księcia W. M. Dołgorukiego, hrabiego I.L. Tołstoja, I.M. Barkowa. Siedziba zarządu tej spółki znajdowała się w Moskwie, spółka została założona w 1903 r., a jej kapitał trwały wynosił 400 tys. rub. Powołano ją w celu wydobywania złota na Uralu.²⁴

W przeddzień I wojny światowej Dom Handlowy „A. F. Poklewskiego-Koziella Następcy” był liczącą się spółką w takich dziedzinach przemysłu, jak wydobywanie złota, azbestu, wytop miedzi, produkcja spirytusu, piwa, szkła (patrz tabela 1).

Jak wynika z danych tabeli 1, Dom Handlowy Poklewscy w przeddzień I wojny światowej wydobywał rocznie ponad 26 pudów złota, zatrudniając 1430 robotników, 300 tys. pudów azbestu, przy zatrudnionych 1335 robotnikach, w kopalniach złota i hucie miedzi zatrudnionych było 1012 robotników, 2 huty szkła wytwarzały produkcję wartości 500 tys. rub., przy zatrudnionych 740 robotnikach, 6 gorzeln i drożdżowni (nie licząc gorzeln w Paduńsku) wytwarzało produkcję wartości 1,5 mln rubli, browar – wartości 400 tys. rub. Ponadto do spółki należały dwa tartaki, ale w źródłach brak na ich temat dokładnych danych. Ogólna liczba robotników zatrudnionych w zakładach należących do Domu Handlowego wynosiła 5 tys. osób, moc silników parowych i elektrycznych – ponad 1600 koni mechanicznych (nie są to jednak pełne dane). Stopień zaopatrzenia w energię przedsiębiorstw należących do Poklewskich znacząco wzrósł w porównaniu z końcem XIX w. (w 1897 r. – tylko 275 koni mechanicznych). L.W. Sapogovskaja podkreśla, że pod względem produkcji azbestu Dom Handlowy następców A. Poklewskiego zajął na Uralu 2 miejsce, jego udział w roku 1895 stanowił 36% produkcji azbestu na Uralu, a w roku 1910 – 21,5%.²⁵ Wskaźniki liczby zatrudnionych robotników, wielkości produkcji, mocy silników w zakładach pozwalają zaliczyć Dom Handlowy „A. F. Poklewskiego-Koziella Następcy” nie tylko do największych firm na Uralu i Syberii, ale i podnieść go do rangi firmy o skali ogólnorosyjskiej. Tak więc następcy Alfonsa Fomicza (zwłaszcza Wincenty i jego syn Władysław) z powodzeniem kontynuowali dzieło swojego ojca i dziadka, zajmując się przedsiębiorczością. Stanisław, jak wiadomo,

²³ M. N. Baryšnikov, *Delovoj mir Rossii: istoriko-biografičeskij spravocnik*, S.-Petersburg 1998, s.97.

²⁴ *Akcijonerno-pajevyje predprijatija Rossii*, S. Petersburg 1914, s. 69.

²⁵ L. V. Sapogovskaja, *Gornozavodskaja promyšlennost Urala na rubeže XI-X-XX vv. (k charakterystike processov monopolizacji)*, Jekaterynburg 1993, s. 103.

wybrał karierę dyplomatyczną. Potomkowie Alfonsa Poklewskiego kontynuowali także tradycje mecenatu i opieki nad wychodźcami z Polski, zatrudniając ich między innymi w swoich przedsiębiorstwach. Na przykład po roku 1910 gorzelnią w Talicy zarządzał K. Doboszyński, kierownikiem działu technicznego był W. Jaźwiński, a gorzelnią i drożdżownią w Omsku zarządzał J. Korwin-Krukowski.²⁶

²⁶ Patrz: *Fabrično-zavodskije predprijatija Possijskoj imperii*, Piotrogród 1914.

